

Na kraju, da se malo toga promenilo u tumačenju "svojih" prava i "njihovih" ne-prava, svedoče i danas povremeno prisutne teze, kao i pre sto godina, kojima se opet na Makedoniju, primenjuju i istorijska i etnička "prava", tvrdnjom da se ona nalazi "većinom u srpskom istorijskom, a prema mnogim pokazateljima i etnički izvorno srpskom prostoru" (Stepić, 1997).

"Oslobođenje braće" – izlazak na more.

"Srbija je htela i izlazak na more i jednu svoju koloniju, pa je ostala bez izlaska na more a od zamišljene kolonije stvorila je krvnoga neprijatelja. Njena težnja ka moru dala je naopake rezultate, jer je sprovedena naopakim sredstvima, to jest: ono što se moglo postići samo u sporazumu i (uz) prijateljsko saučešće oslobođenoga arbanaskoga naroda, htelo se postići protiv njega. Tako je pred tvrdim bedemima Skadra odigrana jedna krvava igra vojske da bi se zadovoljila monarhistička sujeta kleptomana koji je pod tim bedemima sahranio svoju žalosnu zemljicu. I, zacelo, posle pola godine gladovanja, stradanja, propadanja i ludoga harčenja ljudskih života, žalosni ostaci primorskoga odreda vraćeni su natrag, ostavljajući iza sebe kao jedini trag preko 5.000 vojničkih grobova i opštu omrznutost kod stanovništva" (Tucović, 1914).

Racionalan stav razvijan početkom veka o nužnosti izlaska na more kao uslovu ekonomskog prosperiteta a time i političke samostalnosti, u nacionalnom govoru dobio je sasvim drugačije značenje i utoliko je možda najodgovorniji za širenje mitomanije nacionalizma, manje među "neoslobođenom braćom", više u "matici". Opšteprihvaćeni politički stav o izlasku na more, sasvim racionalan i eksplicitan, uvek je dobijao i svoje mitsko objašnjenje i moralnu dimenziju u zahtevu za oslobođenjem "neoslobođene braće", koja su uvek bila najugroženija tamo gde su državni interesi trenutno vodili. Ne odbacujući eventualno prisustvo i stvarnih saosećanja sa hrišćanskim stanovništvom u Turskom carstvu, ili u najnovije vreme sa Srbima u drugim jugoslovenskim republikama (mada nema nikakve paralele između ta dva primera), mora se primetiti iracionalnost argumentacije koja je pratila političku ekspanziju. Istovremeno, mora joj se odati i priznanje da početkom veka (za razliku od njegovog kraja), nikada nije ostavljala mesta sumnji šta je primarni cilj. Posle duge priče ispunjene etnografskim podacima, slavljenju slave, sličnostima u jeziku, običajima i predanjima, muke "braće" pod turskim jarmom kao i "vekovnim snovima" za osvetom Kosova, dolazilo je ono primarno i jedino važno – more. "Mi znamo iz vlastitog posmatranja da u srpskoj vojsci nije bilo vojnika, koji nije znao da ide u rat sa dvojakim zadatkom: da u uspešnom ratu donese slobodu svojim sanarodnicima u Otomanskoj carevini i da Srbiju oslobodi od Austrije i podigne blagostanje onome koji posle rata ostane živ. I misao o tom dvostrukom oslobođenju ulivala mu je nadčovečansku snagu, da podnese nepodnosne teškoće i da savlada nesavladljive prepone. Ta misao krepila je kako junake iz arbanaskog odreda, koji su u Arbaniju ušli obučeni i sa dva tri hleba u torbi a posle nekoliko dana pojavili su se na obali Jadrana bosi i prazna želuca, ali puna srca što su poboli zastavu Srbije na morskoj obali; Za Srbiju je to pitanje života. Ona će, istina, dobiti izlaza na Jadransko more. Ali kad će taj izlaz moći da joj da života? Dok toga ne bude, njoj treba živeti" (Jovan Tomić, 1913). "Svi izveštaji se u tome slažu, da su vojnici zetske vojske došli na jadransku obalu u dobrom fizičkom stanju i najboljem duševnom raspoloženju. Držali su ih visoki moralni motivi, osećanja i misli, koji su još pre ovoga rata ovladali narodnom dušom u Srbiji: svaki vojnik je znao da se ovim ratnim pohodom ima zauzeti jedan deo jadranske obale i jadransko pristanište, od koga zavisi ekonomska samostalnost njegove zemlje. S pažnjom koja dah prekida pratio je srpski narod kretanje zetske vojske i zauzimanje jadranske obale. Ovo je i etnopsihološki interesantan slučaj: jedna misao i jedna volja ovladala je svima članovima srpskoga naroda, da njegova državna teritorija dopre do morske obale i jadranskih pristaništa" (Cvijić, 1912). I nasuprot tome, savremena argumentacija se uvek zadržavala na iracionalnim pretpostavkama o spasu "braće", čak i kada je politička akcija bila evidentno usmerena protiv njihovih interesa.

Prvi motiv koji se uočava u delima srpskih intelektualaca kada obrazlažu nužnost izlaska na more je njegov značaj vitalnog organa za "organizam", pa se ilustruje upravo takvim poređenjima. More je tako trebalo da spreči "ugušenje" u tesnim granicama i "jektičavo izumiranje" Srbije (Novi Mirmidon, 1902), da odigra ulogu "pluća" za Srbiju "opkoljenu zemlju" i Srbe "uhapšeni narod" (Cvijić, 1912), da spreči "ubijanje" srpskog naroda ako se odbije od "srpskoga mora" i vađenje Crnoj Gori "očinjeg vida" ako joj se otme "srpski Skadar" (Oraovac, 1913). Ovaj autor je otišao verovatno najdalje u romantičarskom obrazlaganju srpskog prava na more u Albaniji: "Zar se može pored onolikih žrtava koje su stale srpski narod, napustiti srpsko more? Znali ko, kako je srpski vojnik došao do svoga mora? Smije li se kogod usuditi da ga na tom putu poprati kojim je taj novi Obilić putovao idući srpskome moru". Nabrajao je tegobe koje "nijesu mogli omesti Srbina i srpsku vojsku, da do svoje cijelji, do svoga mora ne dođe. Radosno, pjevajući i boreći se ugledao je Srbin to željeno more i došao Draču i Lješ, pokloniv se grobovima srpskih vladara, skočio je Srbin sa mačem u ruci i došao do mora, mačem more prekrstio i morem muško lice umio, podigao ruke k nebu, zahvalio Bogu na pomoći i zakleo se pred Bogom, pred sobom, pred ljudima i pred cijelim svijetom, da ga niko više od mora razdvojiti neće. Stari Mlečići i drugi pomorski narodi vjenčavali su se sa morem, bacajući prsten u njega a Srbin se vjenčao sa morem mačem, ne bacajući mač u more, no sa isukanim mačem stojeći kraj mora – i ko hoće da ga liši te njegove najmilije tekovine, neka ide mačem i brzometkom da ga toga prava liši; to veli srpski vojnik, a za njim je svaki Srbin i svako srpsko čeljade muško i žensko, staro i mlado". I dalje: "dakle za Skadar u smrt! Bez Skadra života nema, za njega u život ili smrt" jer Srbi "bez Kosova neće napustiti srpsko more i srpski Skadar" "strašno je i pomisliti, a još teže izustiti, a najteže pomiriti se sa pretpostavkom da srpski vojnik, kosovski osvjetnik, mora ostaviti srpsko more i poći u pozadinu onda, kad je stekao pravo da prednjači drugijima i da uživa plodove krvlju stečene" (Oraovac, 1913). A pošto je zemlja bez mora "ptica bez krila", "čovjek bez grla" (M.Đ.Mi tako dalje, 1913), Srbija je bez mora "izgledala kao izbačena na obalu riba, još privezana za kolibu ribara" (Cemović, 1913), pa "kad bi bugarske želje